

Research Paper

Explaining the connection between marginalized culture and a sense of belonging to national identity (Case of study: the marginalized of dwellers Zanjan city)

Ebrahim Mardanloo¹, Mohammad Reza Gholami^{2*}, Hadi Noori³,

1- Master of Sociology, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran.

2- Associate Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran.

3- Associate Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran

10.22034/scart.2024.140158.1417

Received: November 23, 2023

Accepted: October, 4, 2024

Available Online: March 21, 2025

Keywords: marginalization, economic inequality, political inequality, national identity, ethnic identity.

Abstract

The purpose of this article is to investigate the relationship between marginalization and national identity based on Michael Hector's theory of internal colonialism, and in terms of method, it is among quantitative researches. The data of the research was collected through a questionnaire with a sample size of 330 people and with the appropriate sampling method, the statistical population is also the people of the marginal areas of Zanjan city. According to the findings of the research, the more the understanding of the marginalized people about economic inequality increases; The degree of belonging to their national identity is reduced. The more the marginalized people's understanding of political and economic inequality increases; The amount of their ethnic identification decreases. The more the marginalized people's understanding of political and economic inequality increases; The potential of political violence in them also increases. According to the regression results, the feeling of economic inequality is the most effective factor in national and ethnic identification.

Mardanloo, E., Gholami, M. R., Noori, H. (2025). Explaining the connection between marginalized culture and a sense of belonging to national identity (Case of study: the marginalized of dwellers Zanjan city). *Sociology of Culture and Art*, 7 (1), 72 – 85.

Corresponding author: Mohammad Reza Gholami

Address: Associate Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht.

Email: mgholami2014@guilan.ac.ir

Extended Abstract

1- Introduction

National and ethnic identities are among the most significant forms of collective identity, shaping how individuals perceive themselves and their place within a broader social framework. National identity refers to a sense of belonging to a nation-state, often based on shared history, culture, language, and political values. In contrast, ethnic identity is rooted in ancestral heritage, cultural traditions, and a sense of common origin. While these identities can coexist harmoniously, they may also come into conflict, especially in contexts marked by social inequality or political marginalization. Understanding the dynamics between these identities is crucial in analyzing social cohesion and political stability. National identity represents the highest level of collective identity, and when strengthened, it fosters social cohesion. Each form of identity consists of specific elements and components, some of which may overlap across different types of identity. For instance, certain components are shared between national and ethnic identities. Ethnic identity is defined as a part of an individual's self-concept, grounded in the awareness of belonging to an ethnic group, and accompanied by emotional attachment and motivational commitment to this membership. In this context, the structural, geographical, social, natural, ethnic, and cultural diversity of a country may raise concerns among policymakers and analysts of social, cultural, and political affairs. Zanjan, a city in northwestern Iran, has experienced marginalization in recent decades, similar to other major cities in the country. This has led to various social issues, including inadequate healthcare, low economic status, limited access to educational and welfare services, child labor, poverty, and delinquency. Although Zanjan ranks among the last ten provinces in terms of marginalization, the challenges faced by its marginalized communities are significant and merit attention. The Turkish-speaking population of Zanjan exhibits a strong sense of nationalism, which can also be interpreted as a form of ethnic identity. Therefore, the present study investigates the impact of perceived political and economic inequality on both national and ethnic identity among Azeri-speaking residents living in the marginalized outskirts of Zanjan.

2- Methods

The present research adopts a quantitative methodology, utilizing a survey technique for data collection. The required data were gathered through a questionnaire, which was developed and finalized following a preliminary study and a pilot test. The statistical population consists of marginalized residents in the neighborhoods of Koi Shahada, Koi Bait Al-Maqdis, and Koi Vahdat in the city of

Zanjan. The total population is 2,817 individuals. Using a probability-based approach and stratified sampling method, and applying Cochran's formula, a sample of 338 respondents was selected to complete the questionnaire. The type of validity used for the research instrument is face validity. After evaluating and confirming the questionnaire's validity, the finalized items were incorporated into the instrument. To assess its reliability, the questionnaire was randomly distributed among 30 members of the target population, and based on the results, more accurate and reliable items were selected.

3- Findings

According to the research findings, as marginalized individuals' perception of economic inequality increases, their sense of national identity declines. Similarly, a greater awareness of political and economic inequality is associated with a decrease in ethnic identification. Moreover, the more marginalized individuals perceive political and economic inequality, the greater their potential for political violence becomes. Regression analysis shows that the perception of economic inequality is the most influential factor affecting both national and ethnic identity.

4- Discussion & Conclusion

As marginalized individuals develop a stronger awareness of economic inequality, their ethnic values become more pronounced, while their sense of national identity tends to decline. According to Hechter, the emergence of *Namoron*—and the resulting unequal distribution of resources—leads to the intensification of ethnic conflicts. The less access marginalized groups have to opportunities and achievements, the more the tension between them and the central authorities escalates. Hechter argues that under such circumstances, ethnic solidarity may be reinforced, often at the expense of national identity. Therefore, it can be generally concluded that greater economic inequality among marginalized groups increases the likelihood of solidarity among less-privileged communities. This dynamic may contribute to the accumulation of violent potential, ultimately manifesting in acts of political violence. Within this process, economic inequality—and more importantly, the perception of inequality—plays a crucial role. Notably, the findings of this study indicate that while the perception of economic inequality significantly correlates with a decline in national identity, the perception of political inequality does not show a significant relationship with national identity. This highlights the centrality of economic factors in

Explaining the connection between marginalized culture and a sense of belonging to national identity (Case of study: the marginalized of dwellers Zanjan city)

shaping identity in contemporary societies. As emphasized in Hechter's framework, economy and economic policy form the foundation for cultural and political transformations within societies. Another aspect explored in this study is the relationship between education and national and ethnic identity, political violence potential, and perceptions of both political and economic inequality.

5- Funding

There is no funding support

6- Authors' Contributions

7- Conflict of Interests

This research does not conflict with personal or organizational interests.

Authors declared no conflict of interest

Mardanloo, E., Gholami, M. R., Noori, H. (2025). Explaining the connection between marginalized culture and a sense of belonging to national identity (Case of study: the marginalized of dwellers Zanjan city). *Sociology of Culture and Art*, 7 (1), 72 – 85.

تبیین ارتباط بین فرهنگ حاشیه‌نشینی و احساس تعلق به هویت ملی (مورد مطالعه: حاشیه‌نشینان شهر زنجان)

ابراهیم مردانلو^۱، محمدرضا غلامی^{۲*}، هادی نوری^۳

۱- کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

۲- دانشیار، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

۳- دانشیار، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

چکیده

هدف از مقاله حاضر بررسی رابطه بین فرهنگ حاشیه‌نشینی و هویت ملی با تکیه بر نظریه استعمار داخلی مایکل هکتر است و از لحاظ روش، در زمره پژوهش‌های کمی قرار دارد. داده‌های پژوهش به‌وسیله پرسشنامه و با حجم نمونه ۳۳۰ نفر و با روش نمونه‌گیری مطابق، جمع‌آوری شده است. جامعه آماری مردم مناطق حاشیه‌نشین شهر زنجان می‌باشند. طبق یافته‌های پژوهش هرچه میزان درک حاشیه‌نشینان از نابرابری اقتصادی افزایش یابد، از میزان تعلق به هویت ملی آنان کاسته می‌شود. همچنین هرچه میزان درک حاشیه‌نشینان از نابرابری سیاسی و اقتصادی بالا باشد، میزان هویت یابی قومی آنان کاهش می‌یابد. هرچه میزان درک حاشیه‌نشینان از نابرابری سیاسی و اقتصادی افزایش می‌یابد، میزان و ظرفیت خشونت سیاسی در آنان نیز افزایش می‌یابد. با توجه به نتایج رگرسیون، احساس نابرابری اقتصادی اثرگذارترین عامل در هویت یابی ملی و قومی است.

تاریخ دریافت: ۲ آذر ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۳ مهر ۱۴۰۳

تاریخ انتشار: ۱ فروردین ۱۴۰۴

واژه‌های کلیدی: حاشیه‌نشینی، نابرابری

اقتصادی، نابرابری سیاسی، هویت ملی، هویت قومی.

استناد: مردانلو، ابراهیم؛ غلامی، محمدرضا؛ نوری، هادی (۱۴۰۴). بررسی تاثیر احساس نابرابری سیاسی و اقتصادی بر هویت‌یابی ملی و قومی حاشیه‌نشینان شهر زنجان. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۷ (۱)، ۷۲-۸۵.

* نویسنده مسئول: محمدرضا غلامی

نشانی: دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان.

پست الکترونیکی: mgholami2014@guilan.ac.ir

تبیین ارتباط بین فرهنگ حاشیه‌نشینی و احساس تعلق به هویت ملی (مورد مطالعه: حاشیه‌نشینان شهر زنجان)

۱- مقدمه و بیان مسئله

گرایش به شهرنشینی پدیده‌ای است که با ظهور انقلاب صنعتی رواج یافته و به موازات گسترش صنعت در سایر شهرها و کشورها، نیز گسترش یافت. بعد از انقلاب صنعتی انبوهی از جمعیت از محیط‌های روستایی به شهرها مهاجرت کردند. این جمعیت انبوه مهاجر، دولت‌ها را در زمینه‌ی تأمین معیشت و رفاه آن‌ها و به ویژه در بخش مسکن ناکارآمد ساخت. بسیاری از این مهاجران تازه وارد، به دلیل گرانی مسکن و اجاره بها، در حاشیه‌ی شهرها سکنی گزیدند. محله‌هایی که از لحاظ استانداردهای رفاهی، امنیتی و بسیاری موارد غیر استاندارد بودند. در این محله‌ها بیکاری در سطح بسیار بالایی است. جرایم خرد، تقریباً به امری شایع تبدیل شده است. همچنین این مناطق از لحاظ بهداشتی در سطح پایینی قرار دارند. اسکان غیررسمی در ایران از حدود سال ۱۳۲۰ شروع شده و تا سال ۱۳۵۰ به شدت رشد یافته است (زمردیان و حاتمی‌نژاد، ۱۳۸۱: ۱۲). این پدیده به سرعت در حال رشد و گسترش است و مشکلات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، امنیتی و زیست محیطی فراوانی را در اغلب کلان شهرهای ایران به وجود آورده است. در کشور ما، توسعه نابرابر به عنوان یکی از مشخصه‌های اصلی موانع پایدار شهری می‌باشد. به طوری که در اکثر شهرها یک یا چند مانع رشد برای شهرهای کوچک‌تر و روستاها وجود دارند به گونه‌ای که بیشتر نیروها در این مناطق دیده می‌شوند و کمال مطلوب‌تر این است که یک شهر خودکفا، دارای نسبت ثابت از اشتغال صنایع پایدار و اشتغال غیر ملی باشد (بیرو، ۱۳۹۰: ۱۱). استعمار و استثمار دولت‌های بیگانه و بی‌کفایتی سلاطین علی‌الخصوص در عصر قاجار و فقر فرهنگی و سواد و تغییر ناگهانی سیستم اقتصادی سنتی به یک اقتصاد مدرن، تک محصولی بودن صنعت کشور، واردات بی‌حساب و سرانجام همسو و همگام نبودن معیارهای شهرگرایی و صنعتی شدن و تقلید و مدل سازی از کشورهای اروپایی برای زندگی شهرنشینی همه از عواملی است که سبب شد شهرگرایی در ایران به صورت ناموزون و با شکلی ناهنجار صورت گیرد. نتایج تحقیقات جمعیت‌شناسی، جامعه‌شناسی موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران نشان داده است که در ایران به لحاظ جغرافیایی بیشترین سهم جمعیت اسکان غیررسمی در تهران و دیگر کلان‌شهرها است که عمدتاً از جمعیت مهاجر تشکیل شده‌اند (سرمد، ۱۳۹۷: ۳).

شکل‌گیری محدوده‌های اسکان غیر قانونی و ناهنجار به عنوان یکی از پیامدهای گسیختگی فضائی و عملکردی است؛ که عواملی چون رشد شتابان جمعیت، جمعیت‌پذیری محدوده‌های پیرامونی، ضعف نظام‌های اقتصادی و مدیریت شهری برای کنترل و هدایت، نظام اقتصاد شهری و منطقه‌ای دوگانه و اتکای آن بر اقتصاد غیر رسمی گسیخته؛ منجر به بروز حیات غیر رسمی به شکل محدوده‌های متمرکز یا همان اسکان غیر رسمی می‌شود. همچنین افزایش فقر درون شهری یکی دیگر از عوامل موثر در حاشیه‌نشینی است. فیلر در این زمینه معتقد است که؛ اگر شهرها به صورت مناسب منطقه‌بندی شوند و بدون دلیل و بی‌برنامه توسعه نیابند زمینه برای ساخت و ساز غیر مجاز فراهم نمی‌شود و محلات زاغه‌نشین بوجود نخواهد آمد (فیلر، ۱۳۸۶: ۵۷).

در ایران نیز، بخصوص در سال‌های اخیر میزان رشد جمعیت شهری بیشتر از میانگین جهانی و حتی بیشتر از میانگین کشورهای در حال توسعه گزارش شده است (بهمنی و همکاران، ۱۳۹۷: ۹)؛ که بخش قابل توجهی از این جمعیت شهرنشین، در همین محله‌های حاشیه‌ای شهر زندگی می‌کنند. محله‌هایی که علیرغم برنامه‌های ساماندهی و مدیریت مسولان شهری باز هم با استانداردهای زندگی شهری فاصله‌ی زیادی دارند. از طرفی مفهوم «هویت» از نیازهای روانی انسان و پیش‌نیاز هرگونه زندگی اجتماعی است. هویت به عنوان ابزار تمایز و تشابه، به شناخت جهت می‌دهد. هر فرد به واسطه‌ی سرشت مدنی، ناگزیر از پذیرش هویت‌های گوناگون در سطوح مختلف است. سطوح هویتی فردی، قومی، ملی، فراملی و فروملی، سلسله مراتب هویتی فرد را تشکیل می‌دهند که برخی از آنها اکتسابی و انتخابی و برخی دیگر ذاتی و غیر اکتسابی هستند (احمدی و درازی، ۱۳۹۳: ۲۱). هر هویتی عناصر و مؤلفه‌های خاص خود را دارد که برخی از آنها بین هویت‌های گوناگون مشترک هستند. بدون چارچوبی برای هویت؛ افراد نمی‌توانند به صورت معنادار با دیگران ارتباط برقرار کنند. هویت به نوعی مقوله اجتماعی به عنوانی اشاره دارد که برای افراد به کار برده می‌شود که دارای خصلت‌های مشترک هستند، مثل گرایش‌ها، ارزش‌ها، مهارت‌ها، دانش و تجارب. یک فرد همزمان می‌تواند دارای هویت‌های مختلفی باشد. فقط ویژگی‌ها و خصایل مشترک، این هویت‌ها را نمی‌سازند، بلکه معنا و محتوای اجتماعی نیز می‌تواند ایجادکننده هویت باشد. در این میان «هویت ملی»، مهم‌ترین سرمایه فرهنگی و تاریخی هر کشوری است

تبیین ارتباط بین فرهنگ حاشیه‌نشینی و احساس تعلق به هویت ملی (مورد مطالعه: حاشیه‌نشینان شهر زنجان)

که در گذشته‌های دور شکل گرفته و نسل به نسل تداوم پیدا می‌کند. هویت ملی مجموعه‌ای از گرایش‌ها و نگرش‌های مثبت نسبت به عوامل و عناصر هویت بخش و یکپارچه در یک سطح کشور به عنوان یک واحد سیاسی است. براساس این تعریف هویت ملی به عنوان مفهومی مرکب و چند رکنی در نظر گرفته شده است که در سطح ذهنیت و رفتار یکایک شهروندان قابل بررسی است (مجته‌زاده، ۱۳۹۵: ۱۶).

هویت ملی بالاترین سطح هویت جمعی است که در صورت تقویت؛ انسجام را به نبال خواهد داشت. هر هویتی عناصر و مؤلفه‌های خاص خود را دارد که برخی از آنها بین هویت‌های گوناگون مشترک هستند. برای نمونه، می‌توان به اشتراک برخی مؤلفه‌های هویتی بین هویت ملی و هویت قومی اشاره نمود. هویت قومی به عنوان بخشی از خود انگاره‌ی فردی، با منشا آگاهی از عضویت در یک گروه قومی به اضافه‌ی علایق و دلبستگی معنوی ارزشی و انگیزشی به این عضویت تعریف شده است (احمدی و درازی، ۱۳۹۳: ۲۳). حال در این میان، شرایط و زمینه‌های ساختاری، طبیعی و اجتماعی، جغرافیایی و تنوع قومی و فرهنگی؛ می‌تواند موجب طرح دغدغه‌ها و نگرانی‌هایی از سوی مدیران و تحلیل‌گران مسائل اجتماعی، فرهنگی، سیاسی در کشور گردد. شهر زنجان واقع در شمال غربی ایران، طی دهه‌های اخیر؛ همانند کلان شهرهای کشورمان، تاحدودی دچار حاشیه‌نشینی شد که با خود آسیب‌هایی از قبیل بهداشت نامناسب، سطح اقتصادی پایین، عدم وجود امکانات آموزشی و رفاهی، کودکان کار، فقر، بزهکاری را به دنبال دارد. اگر چه زنجان جزء ۱۰ استان آخر در زمینه حاشیه‌نشینی است (خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۹)؛ اما با این حال مشکلات این مناطق قابل تامل است. چرا که مردم ترک زبان شهر زنجان دارای حس ناسیونالیستی قوی هستند که می‌توان آن را تحت عنوان هویت قومی نام برد. از این رو، پژوهش حاضر به بررسی تاثیر احساس نابرابری سیاسی و اقتصادی بر هویت یابی ملی و قومی آذری زبانان حاشیه‌نشین شهر زنجان می‌پردازد.

۲- پیشینه پژوهش

۲-۱: پیشینه تجربی

با توجه به اینکه پژوهش حاضر به بررسی تاثیر احساس نابرابری سیاسی و اقتصادی بر هویت یابی ملی و قومی حاشیه‌نشینان شهر زنجان می‌پردازد، در این بخش به نتایج تحقیقات داخلی و خارجی انجام شده حول موضوع پژوهش اشاره می‌گردد؛ طبق یافته‌های پژوهش محمدی و همکارانش (۱۴۰۲) با عنوان «بررسی رابطه تعارض‌های هویتی و زیست سیاسی زنان در ایران» ۴۷ درصد از زنان ساکن در استان‌های تهران، کردستان، لرستان، ایلام، فارس، سیستان و بلوچستان، خراسان و مرکزی، تعارض هویت فردی را در حد زیادی تجربه کرده‌اند؛ زنانی که دچار تعارض‌های هویتی هستند از نظر جامعه‌پذیری سیاسی نسبت به زنانی که تعارض‌های هویتی را تجربه نکرده‌اند؛ وضعیت متفاوتی دارند و میزان جامعه‌پذیری سیاسی در زنانی که تعارض‌های هویتی را تجربه نکرده‌اند بیشتر است و تعارض‌های هویت فردی بیشترین تأثیر را بر عدم جامعه‌پذیری سیاسی زنان دارند و زنان در کشمکش میان ساختارهای هویتی سنتی و خواست‌های مدرن و عاملیت گرایی سیاسی قرار گرفته‌اند. طبق یافته‌های پژوهش علیگو و همکارانش (۱۴۰۱) با عنوان «مطالعه جامعه‌شناختی نسبت ابعاد چهارگانه هویت (مطالعه موردی دانش‌آموزان شهر سنندج)» و در مدل تجربی بدست آمده از ارتباط بین ابعاد هویت نوجوانان، نکته مهم محوریت هویت رسمی در بین دیگر ابعاد هویت است و تمام ابعاد هویت (دینی، جهانی، قومی) با بعد هویت ملی رابطه مستقیم و مثبتی دارند. بعد هویت محلی با دیگر ابعاد هویت ارتباط مستقیمی ندارد و کمتر از سایر ابعاد هویتی تاثیر پذیرفته است. پژوهش عبدی و همکارانش (۱۳۹۷) با عنوان «رابطه حاشیه‌نشینی با تهدیدات امنیت ملی: نقش واسطه‌ای حس تعلق مکانی (مورد مطالعه: ماهدشت کرج)» نشان می‌دهد که بین حاشیه‌نشینی با تهدیدات امنیت ملی رابطه معناداری وجود دارد. همچنین نقش واسطه‌ای حس تعلق مکانی در جهت بررسی تأثیر متغیر حاشیه‌نشینی بر تهدیدات امنیت ملی مورد تأیید می‌باشد. یافته‌های پژوهش محبی و همکارانش (۱۳۹۵) با عنوان «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر مشارکت سیاسی شهروندان در مناطق حاشیه‌نشین شهرها (نمونه مورد مطالعه: مناطق حاشیه-نشین شهر کرمانشاه)» نشان می‌دهد بین میزان سیاسی بودن اطرافیان، گرایش به هویت ملی، اعتماد اجتماعی، دینداری، جنس و وضعیت تأهل با مشارکت سیاسی شهروندان ارتباط وجود دارد؛ اما بین پایگاه اقتصادی با مشارکت سیاسی شهروندان ارتباط معناداری وجود ندارد. پژوهش احمدی و درازی (۱۳۹۳) با عنوان «آذربایجان و هویت ملی» بیانگر این است که ترک خوانده

تبیین ارتباط بین فرهنگ حاشیه‌نشینی و احساس تعلق به هویت ملی (مورد مطالعه: حاشیه‌نشینان شهر زنجان)

شدن مردم آذربایجان از سویی به تبعیت از زبان ترکی مردم این منطقه مصطلح گردیده و از سویی دیگر نیز در زمان حال برخی از نویسندگان عمدتاً خارج‌نشین و وابسته به جریان‌های سیاسی پان‌ترکیسم و پان‌تورانیسم با جعل تاریخ سعی در القای هویت و نژاد ترکی به مردم ساکن آذربایجان دارند. طبق یافته‌های پژوهش عنایت و یعقوبی دوست (۱۳۹۱) با عنوان «بررسی رابطه بین وضعیت محل مسکونی حاشیه‌نشینان با خشونت خانگی نسبت به فرزندان در شهر اهواز» بین متغیرهای وضعیت محل مسکونی، پایگاه اجتماعی اقتصادی و سابقه اعتیاد حاشیه‌نشینان با خشونت خانگی نسبت به فرزندان رابطه معناداری وجود دارد. نتایج پژوهش اسماعیلی و امیدی (۱۳۹۱) با عنوان «تجربه حاشیه‌نشینی از دیدگاه خود حاشیه‌نشینان» افراد حاشیه‌نشین ادعا می‌کنند که حاشیه‌نشینی نتیجه سیاست‌های دولت است و ریشه در خارج از خود دارد و بدون درک درست ریشه‌های شکل‌گیری این پدیده نمی‌توان به رفع درست آن نیز پرداخت. طبق یافته‌های پژوهش حاجیانی (۱۳۸۷) با عنوان «نسبت هویت ملی با هویت قومی در میان اقوام ایرانی» هویت قومی و هویت ملی هر دو در میان اقوام ایرانی، به طور توأمان، قوت و برجستگی دارند و میان آن‌ها رابطه تعارض‌آمیز و قطبی وجود ندارد. همچنین میان ابعاد فرهنگی و اجتماعی هویت قومی و ابعاد فرهنگی (و تا حدودی اجتماعی) هویت ملی رابطه مثبت و قوی برقرار است اما ابعاد سیاسی این دو نوع هویت رابطه منفی با یکدیگر دارند. طبق یافته‌های پژوهش دهقان (۱۳۶۸) تحت عنوان «بررسی وضعیت اجتماعی-اقتصادی آلونک‌نشینان» آلونک‌نشینان منشأ روستایی داشته و منزلت اجتماعی کمی دارند. آن‌ها از آلونک‌ها نسبت به زندگی در روستا رضایت بیشتری دارند، انگیزه پیشرفت محدودی دارند و تقدیرگرا هستند. یافته‌های پژوهش کوچی و همکارانش (۲۰۱۹) با عنوان «بررسی رابطه بین حاشیه‌نشینی و علائم بهداشت روان در زنان بدسرپرست» نشان می‌دهد رابطه مثبت بین حاشیه‌نشینی بودن و پیامدهای نامطلوب سلامت روان افسردگی و اضطراب وجود دارد که ممکن است آن‌ها را در معرض خطر بیشتری برای خودکشی قرار دهد. نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد حاشیه‌نشینی می‌تواند تأثیرات مستقیم و غیر مستقیمی بر روی مفهوم هویت بگذارد. چرا که حاشیه‌نشینی با خود آسیب‌های اجتماعی جدی به همراه دارد و هنگامی که مردم در تقابل با برآورده کردن رفاه اولیه زندگی خود شوند مسائلی اجتماعی دیگری همچون هویت در مراتب بعدی قرار می‌گیرد. آنچه بررسی‌های مختلف پژوهشی نشان داده است حاکی از آن است که قریب به اتفاقات پژوهش‌های انجام شده در ارتباط با رابطه و همبستگی مثبت بین هویت ملی و هویت قومی است و ارتباط با احساس نابرابری سیاسی و اقتصادی حاشیه‌نشینان مورد واکاوی قرار گرفته است؛ به مسائل اجتماعی همچون اعتیاد و خشونت و مشارکت‌های سیاسی پرداخته شده است. تقریباً می‌توان گفت هیچ تحقیقی به طور مستقیم به ارتباط احساس نابرابری سیاسی و اقتصادی و هویت‌یابی ملی و قومی در حاشیه‌نشینان نپرداخته است. بدین منظور این تحقیق با بررسی نتایج تحقیقات گذشته و مبانی نظری موجود به بررسی تأثیر احساس نابرابری سیاسی و اقتصادی بر هویت‌یابی ملی و قومی آذری زبانان حاشیه‌نشین شهر زنجان می‌پردازد.

۲-۲: ملاحظات نظری

- هویت

در این بخش مفاهیم اصلی پژوهش از نگاه صاحب‌نظران متخصص حوزه تعریف می‌شود و سپس به بیان دیدگاه‌های نظری آنان پرداخته می‌شود. هویت احساسی است که آدمی نسبت به حیات روانی خود دارد و این احساس به رغم ورود آدمی در شبکه سیال چیزها، همچنان بر یک نقطه، یک مرکزیت، یک هسته سیال و واحد ارجاع می‌شود و میدانی از وضع‌ها و حالات و کیفیات را در رفتارهای فردی و جمعی انسان‌ها به نمایش می‌گذارد (رهیاب، ۱۳۸۱: ۱۵). از نظر الکساندر ونت، در حالت کلی چهار نوع هویت در جوامع مدرن وجود دارد. این چهار نوع عبارتند از: ۱- هویت شخصی، ۲- هویت نوعی، ۳- هویت نقشی و ۴- هویت جمعی. (ونت، ۲۰۱۵: ۳) هویت ملی به عنوان یک پدیده سیاسی و اجتماعی، نوزاد عصر جدید است که ابتدا در اروپا پیدا شد و آنگاه در اواخر قرن نوزدهم به مشرق زمین و سرزمین‌های دیگر راه یافت. اما هویت ملی به عنوان یک مفهوم علمی از ساخته‌های تازه علوم اجتماعی است که از مفاهیم عصر رمانتیک بود در حال رواج «خلق و خوی ملی» که از نیمه دوم قرن

تبیین ارتباط بین فرهنگ حاشیه‌نشینی و احساس تعلق به هویت ملی (مورد مطالعه: حاشیه‌نشینان شهر زنجان)

کنونی به جای مفهوم گرفتن است. هویت ملی بدین معنی زمانی پدید آمد که ملت به معنای امروزی شکل گرفت. در طول قرون گذشته، آثار زیادی منتشر شده‌اند که نشان می‌دهد هویت ملی، اولین شکل هویت قابل حصول برای هر فردی است. مبتنی بر این دید، هویت ملی، شالوده اصلی و مقدم بر سایر هویت‌ها است، چرا که از طریق همین هویت است که می‌توان از دیگر هویت‌ها مطلع شد. جان هردر، از اولین نظریه‌پردازان ناسیونالیسم در مورد هویت ملی چنین می‌گوید: او ضمن اهمیت عادات، رسوم، عقاید توده‌ها و اسطوره‌ها، تأکید می‌کند که یک ملت با زبان و فرهنگ‌اش شکل می‌گیرد. از نظر او زبان و فرهنگ، فقط جنبه‌هایی از محیط اجتماعی نیست که مردم در آن زندگی‌هایشان را می‌سازند، بلکه آن‌ها تشکیل‌دهنده عین هویت آن‌هاست. می‌توان گفت که هویت ملی مجموعه‌ای از گرایش‌ها و نگرش‌های مثبت نسبت به عوامل و عناصر هویت‌بخش و یکپارچه در یک سطح کشور به عنوان یک واحد سیاسی است. براساس این تعریف هویت ملی به عنوان مفهومی مرکب و چند رکنی در نظر گرفته شده است که در سطح ذهنیت و رفتار یکایک شهروندان قابل بررسی است (مجتهدزاده، ۱۳۹۵: ۱۶). هویت ملی عام‌ترین سطح هویت جمعی در هر کشور و به مفهوم احساس تعلق به اجتماع ملی است. از نظر تامپسون مفهوم اساسی هویت ملی، عضویت در یک ملت، احساس تعلق به یک ملت است. در واقع مردم همواره می‌خواهند بخشی از ملت خودشان باشند و بدان وسیله شناسایی شوند (تامپسون، ۲۰۱۱: ۲). هویت قومی یکی از مهم‌ترین انواع هویت است که به خصوص در کشورهایی که از تنوع قومی و فرهنگی برخوردارند، اهمیت ویژه‌ای دارد. هویت قومی، هویتی با محتوای فرهنگی و شامل عناصری مثل نمادها، اسطوره‌ها، خاطرات، آداب و مناسک خاص است (مهدوی و توکلی، ۱۳۸۸: ۷۳).

- نابرابری اقتصادی- سیاسی و حاشیه‌نشینی

نابرابری اقتصادی تفاوت موجود در معیارهای مختلف از نظر رفاه اقتصادی در میان افراد یک گروه، در میان گروه‌های موجود در یک جمعیت، یا در میان مردمان کشورها است. در مطالعات شهری و منطقه‌ای تعریف گسترده‌تری از نابرابری مورد استفاده قرار می‌گیرد. این دست نابرابری‌ها تنها جهت انعکاس نابرابری‌های درآمدی تصور نمی‌شود، بلکه در رشد جمعیت، تهیه خدمات، تولید اشتغال، آموزش و... به کار می‌رود. در بیشتر کشورها نواحی وجود دارد که به خوبی توسعه یافته‌اند، در صورتی که دیگر نواحی عقب‌مانده و یا عقب نگه داشته شده هستند. این دست از نابرابری‌ها را می‌توان جزء نابرابری منطقه‌ای به لحاظ رشد و توسعه اقتصادی قلمداد کرد. هسته اصلی سیاست «قدرت» است. قدرت منبع ارزشمندی است که در اختیار همگان نیست و به طور برابر در جامعه تقسیم نشده است. بحث ما بر سر میزان توزیع نابرابر این منبع ارزشمند در جامعه است که از جامعه‌ای به جامعه دیگر متفاوت است و بین دو طیف خودسالاری مطلق (تراکم قدرت در دست یک نفر) تا مردم‌سالاری مطلق (توزیع برابر قدرت در بین مردم) در نوسان می‌باشد (چلپی، ۱۳۷۵: ۲۱۱). اگر قدرت را فرصتی که یک انسان یا جمعی از انسان‌ها دارند تا اراده‌شان را حتی با وجود مقاومت دیگران بر کنش جمعی تحمیل کنند، در نظر بگیریم و توزیع نابرابر این منبع ارزشمند (تراکم) قدرت یا نابرابری سیاسی تعریف می‌شود. به طور کلی نابرابری سیاسی به توزیع نابرابر قدرت در مواضع اجتماعی اشاره دارد. در ادامه حاشیه‌نشینی از دیدگاه‌های مختلف مورد بررسی قرار گیرد:

دیدگاه لیبرالیستی: این دیدگاه‌ها عمدتاً خاص کشورهایی است که با نظام اقتصاد آزاد اداره می‌شوند. بویژه ایالات متحده آمریکا از آن جمله می‌باشد. این دیدگاه‌ها تحت تاثیر فلسفه پوزیتیسم قرار دارند. از بررسی سطحی علل و عوامل مختلف تجاوز نمی‌کنند. بسیاری از محققان لیبرالیست، که از معتقدان و مبلغان مکتب کارکردگرایی می‌باشند، علت عمده حاشیه‌نشینی را ناشی از کارکرد جاذبه‌های شهری و دافعه‌های روستائی به شمار می‌آورند. به نظر آنها افزایش جمعیت یکی از علل مهمی است که زمینه را برای مهاجرت مازاد نیروی کار روستائی فراهم می‌آورد. عدم دسترسی مهاجرین به مشاغل اقتصاد شهری، همراه با فقر اقتصادی و عدم تخصص آنها موجب می‌شود که آنها مجبور شوند آلودگی‌ها و زائغ‌هایی که اغلب فاقد هرگونه تسهیلات شهری از قبیل آب و برق و تلفن است را برای زندگی برگزینند.

دیدگاه ساختارگرایان: رادیکالیست‌ها که عمدتاً از دیدگاه اقتصاد سیاسی به مسائل می‌نگرند. اگر چه در قبول این اصل، که حاشیه‌نشینی در کشورهای در حال توسعه، در نتیجه مهاجرت از روستاها به شهرهای کوچک و به شهرهای بزرگ می‌باشد و با لیبرالیست‌ها هم عقیده هستند. لیکن بر خلاف لیبرالیست‌ها، این مهاجرت را ناشی از خصوصیات کارکردهای شهری نمی‌دانند.

تبیین ارتباط بین فرهنگ حاشیه‌نشینی و احساس تعلق به هویت ملی (مورد مطالعه: حاشیه‌نشینان شهر زنجان)

بلکه ساختار اقتصادی نابسامان کشورهای در حال توسعه را که ناشی از ادغام کشورهای مزبور در نظام اقتصاد و تجارت جهانی است، در این امر دخیل می‌دانند. تحلیل‌گران اقتصاد سیاسی معتقدند: هنگامی که مناطق دارای اقتصاد معیشتی، به جرگه بازار وارد می‌شوند. تولیدات بومی عمدتاً جای خود را به یکی دو محصول عمده خواهد داد؛ و جمعیت زیادی به علت دگرگونی ساختارهای تولیدی، به صورت نیروی کار آزاد شده در آمده است. همچنین موج‌های عظیم مهاجرتی را موجب می‌شوند. از دیگر عوامل که به عقیده رادیکالیست‌ها، زمینه حاشیه‌نشینی را فراهم می‌آورد؛ اقتباس کشورهای در حال توسعه از الگوی توسعه کشورهای سرمایه‌داری صنعتی می‌باشد. این تحلیل‌گران معتقدند چنین الگوهایی به دلیل آنکه صنعت‌محور هستند، ساختار اقتصادی کشورهای در حال توسعه را بر هم می‌ریزد. یکی از نتایج منطقی چنین الگویی، افزایش جمعیت شهری و ایجاد شهرهای مسلط با جاذبه‌های شغلی و خدماتی، آن هم در شرایطی است که به دلیل بر هم ریختن ساختار اقتصاد سنتی، بخش کشاورزی تحت‌الشعاع مونتاژ و فعالیت‌های بخش خدمات قرار گرفته و مازاد نیروی کار روستایی را ناگزیر از مهاجرت به شهرهای بزرگ می‌نماید. (معین‌فر و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۱).

دیدگاه نوسازی: رشد شتابان جمعیت و تحولات ساختاری در نظام اقتصادی روستایی ایران که بعد از سال‌های ۱۳۴۵ پدید آمد، سبب شد تا شهرها به ویژه شهرهای بزرگ به عنوان مقصد مهاجرت‌های مناطق روستایی کشور، جاذب مهاجرت‌های وسیع و گسترده‌ای گردند. در این میان، بیشتر مهاجران که توانایی مالی و اقتصادی استقرار و سکونت در محدوده رسمی شهر و پرداخت هزینه مسکن و اقامت در محدوده قانونی شهرها را نداشتند، برای تامین سرپناه خود به ویژه در شهرهای بزرگ به حاشیه شهرها روی آوردند، هرچند که شدت و حجم این مساله در استان‌های کشور و شهرهای آن بسته به شرایط اقتصادی و تمرکز صنایع متفاوت است.

دیدگاه رادیکالی و مارکسیستی: این دیدگاه شکل‌گیری اسکان غیررسمی را در جهان سوم «معلول مناسبات و روابط بین‌المللی و قدرت‌های مسلط جهانی از یک سو و ویژگی‌های ملی» از سوی دیگر می‌داند (احمدی پور، ۱۳۷۴: ۳۴). دیدگاه رادیکالی شقوق مختلف و مباحث مختلفی را در بر می‌گیرد و شامل چندین دیدگاه درون خود می‌باشد از جمله: دیدگاه اقتصاد سیاسی فضا، دیدگاه مارکسیستی و دیدگاه نئو مارکسیست‌ها. دیدگاه رادیکالی، به علل پیدایش سکونتگاه‌های مختلف می‌پردازد و می‌کوشد با ریشه مسئله درگیر شود. لذا سرمایه‌داری و تحولات آن، خاصه پس از جنگ جهانی دوم به متغیر مستقل و اصلی این دیدگاه تبدیل می‌شود. زیرا سرمایه‌داری ذاتاً و بصورت دائمی اقدام به قطب‌بندی می‌کند و از این رهگذر مفهوم مرکز و حاشیه واقعیت می‌یابد (پیران، ۱۳۸۰: ۹۷). همچنین دیدگاه مارکسیستی و شاخه‌های آن، اجتماعات اسکان غیررسمی را معلول رشد سرمایه‌داری و شکاف طبقاتی و عدم وجود فرصت‌های مساوی می‌نگرد. به نظر آنان وجود چنین اجتماعی چون وجود فقر زمینه‌ساز بازتولید نیروی کار ارزان است. فرایند کلی ادغام اقتصادهای جهان سوم در اقتصاد سرمایه‌داری و قطبی شدن جوامع در قالب مرکز و حاشیه و قطبی شدن درونی جوامع یعنی اقلیتی ثروتمند و اکثریتی فقیر است (پیران، ۱۳۸۰: ۹۷). یکی از اصول نظریه‌های مارکسیستی این می‌باشد که «سرمایه‌داری نه فقط مالک ثروت است بلکه مجموعه‌ای از روابط اجتماعی یا ترتیبات نهادی است که بر روابط بین دو گروهی که ناچاراً در تضاد هستند - توانایی مالکان سرمایه در حکمرانی بر کارگران برای تولید بیشتر تاثیر می‌گذارد.» لذا در تحلیل پیدایش و تداوم رشد اجتماعات اسکان غیررسمی خارج از تحلیل فرایندهای نظام سرمایه‌داری نیست. اهمیت ارزش مبادله به جای ارزش مصرف زمین و مسکن را به کالا تبدیل ساخته است و در شرایط نابرابری عرضه و تقاضا، شرایط احتکاري را به آن تحمیل نموده است. از این رو همواره گروهی از تهی‌دستان شهری برای انطباق با شرایط خویش است. دولت‌های جهان سومی از این امر استقبال می‌کنند. زیرا امکان حفظ نیروی کار ارزان و جذب سرمایه خارجی را به آنان می‌بخشد. فرایندهای سرمایه‌داری منجر به تجزیه بازار زمین و مسکن و شکل‌گیری بخش رسمی و غیررسمی آن منجر می‌گردد. نظریات مارکسیستی نوین نیز، ساختار درونی کشورهای جهان سوم را به عنوان بخشی از نظام جهانی تولید و مصرف می‌نگرد که با آغاز فعالیت‌های کشاورزی و معدنی در حاشیه به وسیله شرکت‌های سرمایه‌داری به تدریج استحالتهی نیروی کار در روابط کار و دستمزد آغاز شد. از این طریق، ارزش افزوده، تولید شد. ارزش افزوده تولید شده از طریق عملیات شرکت‌های خارجی یا روابط تجاری نابرابری خارج انتقال یافت در هر صورت ارزش افزوده در مناطقی که تولید شده بود، سرمایه‌گذاری نشد. آن بخش از ارزش افزوده‌ای که در کشورهای جهان سوم ماند در اختیار نخبگانی قرار گرفت که اغلب در شهرهای بزرگ می‌زیستند

تبیین ارتباط بین فرهنگ حاشیه‌نشینی و احساس تعلق به هویت ملی (مورد مطالعه: حاشیه‌نشینان شهر زنجان)

و به این ترتیب سودی عاید حاشیه‌نشد (زیاری، ۱۳۸۳: ۱۷۵). در نتیجه دیدگاه رادیکالی راه‌حل مسئله را نه در درون و پیرامون سکونتگاه‌های غیر رسمی بلکه در واژگونی نظام سرمایه‌داری جستجو می‌کند (پیران، ۱۳۸۰: ۱۷). در مجموع باید گفت مجموعه نظریات رادیکالی، تا حد زیادی ریشه‌ها و بنیادهای شکل‌گیری پدیده را توضیح داده و استدلال آنها در رابطه با وجود ارتباط تنگاتنگ بین نظام سیاسی، اقتصادی و اجتماعی جوامع جهان سوم و شکل‌گیری این سکونتگاه‌ها قابل تأمل بوده است. در ایران بیشتر نظریه‌پردازان به اشکال مختلف مبانی نظری خود را براساس همین دیدگاه استوار کرده‌اند (شیخی، ۱۳۸۲: ۲۲). متغیرهای پژوهش حاضر عبارتند از: هویت (قومی، ملی)، احساس نابرابری سیاسی و اقتصادی و پتانسیل اعتراض سیاسی. هدف پژوهش در حالت کلی بررسی تاثیر احساس نابرابری سیاسی و اقتصادی بر هویت‌یابی ملی و قومی آذری‌زبانان حاشیه‌نشین شهر زنجان است و در حالت جزئی نیز به بررسی تاثیر احساس نابرابری سیاسی و اقتصادی بر میزان پتانسیل خشونت سیاسی حاشیه‌نشینان شهر زنجان می‌پردازد. چارچوب نظری اصلی پژوهش نیز تئوری مایکل هکتر است که در ادامه بیان شده است.

بنا به ماهیت علل شکل‌گیری حاشیه‌نشینی که عمده دلیل آن نابرابری در توزیع امکانات و منابع ملی در نواحی مختلف شهری و روستایی است و از آنجائیکه موضوع پژوهش ارتباط بین حاشیه‌نشینی و هویت ملی است آیا افرادی که در حاشیه‌ی شهرها زندگی می‌کنند نسبت به هویت ملی واکنش‌های واگرایانه دارند یا هم‌گرایانه؟ نظریه‌ای که می‌تواند به سوال‌های پژوهش پاسخ‌های علمی و معتبر دهد تئوری مایکل هکتر است. به دنبال ناکامی مارکسیسم در تبیین و تحلیل قومیت، نئومارکسیست‌ها تلاش کردند از جبرگرایی اقتصادی مارکس فاصله بگیرند و به فرهنگ هم اهمیت دهند. یکی از این اندیشمندان مایکل هکتر^۲ بود. هکتر در نظریه‌ی استعمار داخلی از دو مفهوم مرکز و پیرامون مکتب وابستگی استفاده می‌کند و می‌گوید نوسازی و پیشرفت به تعارضات قومی منجر می‌شود. توسعه‌ی نامتوازن و در نتیجه توزیع نابرابر منابع کمیاب در سطح جهان و در داخل یک کشور به تقسیم کار فرهنگی می‌انجامد. به طوری که کشورهای مرکز، کشورهای پیرامون و نیمه پیرامون را استثمار می‌کنند و در داخل کشورهای پیرامون نیز، طبقات بالا و بخش پیشرفته‌تر، بخش‌های عقب مانده‌ی جامعه را استثمار می‌کنند. گروه‌ها و طبقات بالا نقش‌های اجتماعی مهم‌تر را به خود اختصاص می‌دهند و گروه‌های فرودست را از دستیابی به آنها محروم می‌کنند و با اتخاذ سیاست‌های گوناگون این امتیازات را تثبیت می‌کنند. مناطق محروم و توسعه نیافته جامعه با ستیز و دشمنی به این مسئله پاسخ می‌دهند. در واقع در چنین وضعیتی تنازعات و منازعات قومی به عنوان عکس‌العملی به تضاد بین اقوام پیرامون و مرکز، تشدید می‌شود. هکتر تاکید می‌کند که همبستگی قومی ممکن است در داخل یک جامعه ملی در حال ظهور در نتیجه‌ی تشدید نابرابری‌های ناحیه‌ای میان یک مرکز فرهنگی متمایز و جمعیت پیرامون آن، تقویت شود. در چنین وضعی عوامل فرهنگ‌ساز دیگر به صورت ویژگی‌های کهن باقی نمی‌مانند، بلکه تبدیل به عناصر تبعیض‌گر سیاسی می‌شود که اعضای گروه پیرامون در صدد بر می‌آیند عوامل فرهنگ‌ساز را به عنوان اهرم‌هایی برای پایان دادن به نظم غالب یا غیر مشروع ساختن آن استفاده کنند (احمدی، ۱۳۷۸: ۱۵۶). این نظریه در رابطه با جمعیت حاشیه‌نشین شهر زنجان که ساختاری قومی- نژادی دارد و از لحاظ موقعیت جغرافیایی و فرهنگی با استان‌های آذری‌زبان و نزدیک به مرز کشور ترکیه قرار دارد، می‌تواند بسیج قومی را که در اثر توزیع نامتوازن منابع و امکانات که به استعمار داخلی منجر می‌شود را تبیین کند. این نظریه تاکید دارد که همبستگی قومی ممکن است در یک نظام سیاسی ملی در نتیجه وخیم شدن نابرابری‌های منطقه‌ای بین یک هسته متمایز فرهنگی و پیرامون آن تقویت شود. سه گزاره این نظریه عبارتند از: ۱- هرچه نابرابری اقتصادی بین جماعت‌ها بیشتر باشد، احتمال همبستگی بیشتری بین جماعت کمتر پیشرفته وجود دارد. ۲- چنانچه میزان ارتباطات داخلی جماعت‌ها بیشتر باشد، همبستگی جماعت حاشیه‌نشین بیشتر می‌شود. ۳- هرچه تفاوت‌های فرهنگی بیشتر باشد، احتمال آنکه جماعت پیرامونی متمایز از لحاظ فرهنگی، همبستگی بیشتری داشته باشد، افزایش خواهد یافت (رنجبر، ۱۳۸۴: ۱۵۴). براساس پیش‌فرض‌های دیدگاه مایکل هکتر فرضیات تحقیق تدوین گردید:

فرضیه‌های پژوهش

- به نظر می‌رسد احساس نابرابری اقتصادی در هویت‌یابی ملی حاشیه‌نشینان شهر زنجان موثر است.

². Maikel Hekter

تبیین ارتباط بین فرهنگ حاشیه‌نشینان و احساس تعلق به هویت ملی (مورد مطالعه: حاشیه‌نشینان شهر زنجان)

- به نظر می‌رسد احساس نابرابری سیاسی در هویت‌یابی ملی حاشیه‌نشینان شهر زنجان موثر است.
- به نظر می‌رسد احساس نابرابری اقتصادی در هویت‌یابی قومی حاشیه‌نشینان شهر زنجان موثر است.
- به نظر می‌رسد احساس نابرابری سیاسی در هویت‌یابی قومی حاشیه‌نشینان شهر زنجان موثر است.
- به نظر می‌رسد احساس نابرابری سیاسی و اقتصادی در میزان ظرفیت خشونت سیاسی حاشیه‌نشینان شهر زنجان موثر است.

۳- روش پژوهش

روش پژوهش حاضر، کمی است و برای گردآوری داده‌ها از فن پیمایش استفاده شده است. اطلاعات لازم از پرسشنامه به‌دست آمده که پس از پیمودن مطالعه مقدماتی و پیش‌آزمون، تنظیم و تکمیل شد. جامعه آماری تحقیق حاشیه‌نشینان کوی شهدا، کوی بیت‌المقدس و کوی وحدت شهر زنجان می‌باشند. حجم کل جامعه آماری برابر با ۲۸۱۷ نفر است که به روش احتمالی و از نوع نمونه‌گیری مطابق داده‌ها جمع‌آوری شده است. با توجه به حجم هر کوی، بر پایه روش نمونه‌گیری مطابق نسبی به صورت جدا کوی شهدا (۱۷۹ نفر)، کوی وحدت (۱۱۵ نفر) و کوی بیت‌المقدس (۴۴ نفر) و با استفاده از فرمول کوکران تعداد ۳۳۸ نفر نمونه، به پرسشنامه‌ها پاسخ داده‌اند. نوع اعتبار ابزار پژوهش، صوری است. پس از بررسی پرسشنامه و تایید اعتبار آن، گویه‌های مورد نظر به‌منظور سنجش پایایی، در قالب پرسشنامه تنظیم و به‌شکل تصادفی بین ۳۰ نفر از اعضای جامعه آماری توزیع شد و سرانجام، گویه‌های دقیق‌تر انتخاب گردید. مقدار کمیت متغیرهای تحقیق در جدول شماره ۱ گزارش شده است.

جدول شماره ۱. مقدار آلفای کرونباخ

متغیرها	میزان آلفا
هویت‌یابی ملی	۰/۸۹۱
هویت‌یابی قومی	۰/۸۷۲
احساس نابرابری اقتصادی	۰/۹۰۷
احساس نابرابری سیاسی	۰/۸۰۲
پتانسیل خشونت سیاسی	۰/۸۲۸

تعریف نظری و عملیاتی متغیرهای پژوهش

هویت ملی

هویت ملی به معنای احساس تعلق به عناصر و نمادهای مشترک در اجتماع ملی (جامعه کل) است. مهم‌ترین عناصر و نمادهای ملی که سبب شناسایی می‌شوند عبارتند از: سرزمین، آداب و مناسک، تاریخ، زبان و ادبیات و مردم که در درون یک اجتماع ملی میزان تعلق و وفاداری اعضا به هر یک از عناصر و نمادهای مذکور، احساس هویت ملی آنها را مشخص می‌کند (یوسفی، ۱۳۸۰: ۲۱). این بعد را می‌توان با شاخص‌هایی چون: احساس رضایت از ایرانی بودن، علاقه به زندگی در ایران، عدم احساس حقارت فرهنگی در برابر بیگانگان، آگاهی و علاقه به فرهنگ و میراث فرهنگی و ارزش‌ها و باورها، پایبندی به ارزش‌ها، باورها، سنجد. در مقاله حاضر هویت ملی نمره‌ای است که پاسخگو از این شاخص دریافت می‌کند. جهت تنظیم این پرسشنامه از پژوهش عنبرین (۱۳۸۸) استفاده شده است. بعد تعلق ملی دارای ۵ شاخص (احساس رضایت از ایرانی بودن، علاقه به زندگی در ایران، عدم احساس حقارت فرهنگی در برابر بیگانگان، آگاهی و علاقه به فرهنگ و میراث فرهنگی و ارزش‌ها و باورهای ایرانی، پایبندی به ارزش‌ها و باورها) می‌باشد که برای هر یک از آنها عباراتی در نظر گرفته شده است:

احساس رضایت از ایرانی بودن: در هر کجای دنیا که باشم به ایرانی بودن خود افتخار می‌کنم. من از هر قومی که باشم ایرانی هستم.

علاقه به زندگی در ایران: من زندگی در ایران را به زندگی در هر کشور دیگری ترجیح می‌دهم. علاقمند به مهاجرت از ایران هستم.

تبیین ارتباط بین فرهنگ حاشیه‌نشینی و احساس تعلق به هویت ملی (مورد مطالعه: حاشیه‌نشینان شهر زنجان)

عدم احساس حقارت فرهنگی در برابر بیگانگان: به فرهنگ و تمدن ایرانی افتخار می‌کنم. دلخوشی به گذشته فرهنگی و ادبی ایران باعث عقب‌ماندگی ما شده است. نسبت به هزاران سال پیشینه تاریخی ملت افتخار می‌کنم. با توجه به حوادث و وقایعی که در تاریخ ایران وجود دارد نسبت به گذشته تاریخی خود احساس شرمساری می‌کنم.

آگاهی و علاقه به فرهنگ و میراث فرهنگی و ارزش‌ها و باورهای ایرانی: توهین به ایران و فرهنگ ایرانی را به هیچ‌وجه تحمل نمی‌کنم. با تاریخ کشورم آشنایی دارم. علاقه‌ای به مطالعه کتب تاریخی کشورم ندارم. نسبت به بسیاری از شخصیت‌های تاریخی کشورم آشنایی دارم. علاقه‌ای به موسیقی اصیل ایرانی ندارم. علاقمند به مطالعه کتب ادبی و شعر فارسی هستم. طرح معماری ایرانی را می‌پسندم. طرز پوشش و لباس‌های ایرانی را می‌پسندم.

پایبندی به ارزش‌ها و باورها: هر ایرانی در هر کجای دنیا باید زبان فارسی را بداند. حتی اگر به زبان‌های خارجی تسلط داشته باشم، سعی می‌کنم از کلمات فارسی به جای کلمات خارجی استفاده نمایم. سنت‌های فرهنگی همچون عید نوروز، چهارشنبه سوری، شب یلدا و ... را بر پا می‌دارم. به دیدن آثار باستانی و موزه و ... کشورم می‌روم. به موسیقی پاپ بیشتر از سنتی گوش می‌دهم. کتب ادبی همچون دیوان حافظ، گلستان سعدی، دیوان مولوی و ... را می‌خوانم. غذاهای دیگر کشورها را به غذاهای ایرانی ترجیح می‌دهم. اگر برای ایران خطری پیش بیاید، حاضر به فداکاری هستم. هر فعالیتی (تحصیلی، شغل، ...) انجام می‌دهم، برای پیشرفت کشورم هست. معتقدم هر ایرانی باید برای پیشرفت و ارتقای ایران در جهان، هر کاری می‌تواند انجام بدهد. مقدار آلفای کرونباخ ابعاد هویت ملی در جدول شماره ۲ گزارش شده است.

جدول شماره ۲. مقدار آلفای کرونباخ ابعاد هویت ملی

میزان آلفا	ابعاد هویت ملی
۰/۸۷۱	احساس رضایت از ایرانی بودن
۰/۷۰۵	علاقه به زندگی در ایران
۰/۸۰۲	عدم احساس حقارت فرهنگی در برابر بیگانگان
۰/۸۲۷	آگاهی و علاقه به فرهنگ و میراث فرهنگی و ارزش‌ها و باورهای ایرانی
۰/۹۰۷	پایبندی به ارزش‌ها و باورها

هویت قومی

هویت قومی یکی از انواع هویت‌های جمعی است که بر عنصر آگاهی وجود خود و تشخیص عناصر فرهنگی یک گروه تأکید دارد و آن را از سایر گروه‌ها جدا می‌کند. هویت قومی نشان‌دهنده تفاوت‌های فرهنگی است و از نوع هویت شخصی می‌باشد که توسط اجتماع، تأیید و به صورت عمومی نمایان شده است (برتون^۳، ۱۳۹۴: ۲۳). برای سنجش هویت قومی از پرسش‌نامه استاندارد حاتمی کاکش (۱۳۸۷) استفاده شده است. این پرسش هویت قومی از ابعاد تاریخی، جغرافیایی، زبانی، اجتماعی، دینی و فرهنگی تشکیل شده است:

تاریخی: من به دانستن تاریخ شهر زنجان علاقه دارم. داستان‌های تاریخی مردم شهر زنجان برایم لذت‌بخش است. من تاریخ سینه به سینه شهر زنجان را دوست دارم.

جغرافیایی: من به سرزمین زنجان عشق می‌ورزم. من برای دفاع از شهرم حاضر از جانم بگذارم. خیلی وقت‌ها به خودم می‌گویم ای کاش در این منطقه به دنیا نیامده بودم.

زبانی: من به زبان مادریم عشق می‌ورزم. من در منزل با اعضای خانواده‌ام به زبان ترکی صحبت می‌کنم. زبان ترکی را به هر زبان دیگر ترجیح می‌دهم. من از شنیدن ضرب‌المثل‌ها و داستان‌های ترکی لذت می‌برم.

اجتماعی: من در خدمت به شهر زنجان احساس دین می‌کنم. از اینکه در یک اجتماع شهر زنجان زندگی می‌کنم احساس خوشایندی دارم. دینی: شیعه بودن باعث افتخار من است. مسلمان بودن برایم مهم‌تر از زنجان (ترکی) بودن است.

فرهنگی: من به رسم و رسومات محلی زنجان افتخار می‌کنم. من در بیشتر اوقات موسیقی سنتی ترکی گوش می‌دهم. شعرای سرشناس قومم مایه سربلندی من هستند. باید آداب و رسوم ترکی در مراسم عروسی و جشن‌ها رعایت شود. من دوست دارم

³. Burton

تبیین ارتباط بین فرهنگ حاشیه‌نشینی و احساس تعلق به هویت ملی (مورد مطالعه: حاشیه‌نشینان شهر زنجان)

مردان و زنان زنجان در بیرون از خانه از لباس‌های محلی استفاده کنند. مقدار آلفای کرونباخ ابعاد هویت قومی در جدول شماره ۳ گزارش شده است.

جدول شماره ۳. مقدار آلفای کرونباخ ابعاد هویت قومی

میزان آلفا	ابعاد هویت قومی
۰/۸۰۱	تاریخی
۰/۸۶۳	جغرافیایی
۰/۹۲۷	زبانی
۰/۸۰۴	اجتماعی
۰/۷۱۲	دینی
۰/۸۰۹	فرهنگی

– احساس نابرابری اقتصادی

نابرابری اقتصادی تفاوت موجود در معیارهای مختلف از نظر رفاه اقتصادی در میان افراد یک گروه، در میان گروه‌های موجود در یک جمعیت، یا در میان مردمان کشورها است. در مطالعات شهری و منطقه‌ای تعریف گسترده‌تری از نابرابری مورد استفاده قرار می‌گیرد. این دست نابرابری‌ها تنها جهت انعکاس نابرابری‌های درآمدی تصور نمی‌شود، بلکه در رشد جمعیت، تهیه خدمات، تولید اشتغال، آموزش و... به کار می‌رود. در بیشتر کشورها نواحی وجود دارد که به خوبی توسعه یافته‌اند، در صورتی که دیگر نواحی عقب مانده و یا عقب نگه داشته شده هستند. این دست از نابرابری‌ها را می‌توان جزء نابرابری منطقه‌ای به لحاظ رشد و توسعه اقتصادی قلمداد کرد (پورتنو و اوپاتر^۴، ۲۰۰۴: ۱۴). در پژوهش حاضر احساس نابرابری اقتصادی نمره‌ای است که پاسخگو از این شاخص دریافت می‌کند. جهت تنظیم این پرسشنامه از پژوهش ترکی (۱۳۹۹) استفاده شده است: من در جایی که زندگی می‌کنم، فرصت‌های شغلی مناسبی وجود ندارد. محل زندگی من از سطح پایین توسعه‌یافتگی برخوردار است. بیکاری، فقر و ناامنی سبب ایجاد چرخه معیوب و پایان‌ناپذیر توسعه‌نیافتگی و بی‌ثباتی در مناطق حاشیه‌ای شهر زنجان شده است. عدم رشد اقتصادی مناسب موجب رشد اقتصاد غیررسمی در مناطق حاشیه شهر زنجان شده است. ترکیب نامتوازن و ناهمگون سرمایه‌ها و فعالیت‌های اقتصادی در کشور موجب تغییراتی در اقتصاد مردم حاشیه‌نشین شهر زنجان شده است. دولت در مناطق حاشیه‌ای شهر زنجان هیچ‌گونه سرمایه‌گذاری اقتصادی انجام نمی‌دهد. عدم تمرکز فعالیت اقتصادی در محل زندگی‌ام موجب تخلیه مناطق روستایی و کشاورزی شده است. بالاترین درصد بیکاری کشور مربوط به منطقه (شهر) زندگی من است.

احساس نابرابری سیاسی

هسته اصلی سیاست «قدرت» است. قدرت منبع ارزشمندی است که در اختیار همگان نیست و به طور برابر در جامعه تقسیم نشده است. بحث ما بر سر میزان توزیع نابرابر این منبع ارزشمند در جامعه است که از جامعه‌ای به جامعه دیگر متفاوت است و بین دو طیف خود سالاری مطلق (تراکم قدرت در دست یک نفر) تا مردم سالاری مطلق (توزیع برابر قدرت در بین مردم) در نوسان می‌باشد (چلپی، ۱۳۷۵: ۲۱۱). اگر قدرت را فرصتی که یک انسان یا جمعی از انسان‌ها دارند تا اراده‌شان را حتی با وجود مقاومت دیگران بر کنش جمعی تحمیل کنند، در نظر بگیریم و توزیع نابرابر این منبع ارزشمند؛ (تراکم) قدرت یا نابرابری سیاسی تعریف می‌شود. به طور کلی نابرابری سیاسی به توزیع نابرابر قدرت در مواضع اجتماعی اشاره دارد (عظیمی و رسولی، ۱۳۸۹). در تحقیق حاضر احساس نابرابری سیاسی نمره‌ای است که پاسخگو از این شاخص دریافت می‌کند. جهت تنظیم این پرسشنامه از پژوهش‌های ترکی (۱۳۹۹) و عاملی (۱۳۹۹) استفاده شده است: من افرادی را دیده‌ام که بخاطر محدودیت‌های قومی، نتوانسته‌اند نامزد انتخابات مجلس شوند. من در میان مردم شهرم، افرادی را دیده‌ام که بخاطر فعالیت‌های مدنی، توسط مراجع قانونی مواخذه و مجازات شده‌اند. ترک‌ها، در درخواست مطالبات خود نسبت به فارس‌ها با محدودیت بیشتری مواجهه هستند. در کشور ما همه افراد به یک اندازه نمی‌توانند به حق قانونی خود برسند. ایجاد گروه‌های سیاسی مانند تشکل‌ها، انجمن و حزب

تبیین ارتباط بین فرهنگ حاشیه‌نشین و احساس تعلق به هویت ملی (مورد مطالعه: حاشیه‌نشینان شهر زنجان)

و... وابسته به ترک‌زبانان با محدودیت مواجهه است. بیشتر مقامات سیاسی رده بالا در جامعه فارس هستند. افرادی که دغدغه قومی دارند به سختی می‌توانند وارد مجلس شورای اسلامی شوند. دولت به مردم مناطق ترک‌نشین توجهی ندارد و آن‌ها را در اولویت قرار نمی‌دهد. حق کاندیدای هم‌زبان من در انتخابات مجلس ضایع می‌شود. مردم شهر من به دلیل ناعدالتی‌هایی که نسبت به آن‌ها می‌شود در انتخابات مشارکت نمی‌کنند.

پتانسیل خشونت سیاسی

گالتونگ (۱۹۹۰) خشونت سیاسی را به معنای عدم امکان برخورداری از آزادی یا مشارکت مناسب سیاسی قلمداد می‌کند. خشونت سیاسی عبارت است از کنش‌های اعتراضی‌ای که شکل خصمانه و غیرنهادی به خود می‌گیرند و طرف‌های درگیر به صورت عامدانه، از اجبار فیزیکی برای صدمه زدن به یکدیگر یا اموال یکدیگر استفاده می‌کنند تا تغییر سیاسی را (چه در سیاست‌ها و چه در ساختار حکومت) به وجود آورند (محموداوغلی و اصغری نیازی، ۱۳۹۶: ۷۴). در تحقیق حاضر پتانسیل خشونت سیاسی نمره‌ای است که پاسخگو از این شاخص دریافت می‌کند. جهت تنظیم این پرسشنامه از پژوهش‌های رضائی مقدم (۱۳۸۱) و معین‌فر و همکاران (۱۳۹۹) استفاده شده است: اگر سعی کنیم وضعیت فعلی را تغییر دهیم، وضع از آن که هست بدتر می‌شود. اصلاً وضع موجود از طریق دگرگونی سیاسی ممکن است. برای یک وضع بهتر باید دست به رفتار جمعی زد. اگر زمینه‌ای برای یک رفتار جمعی (شورش، اعتراض و...) مهیا باشد، در آن شرکت می‌کنم. افراد می‌توانند از طریق اعمال خشونت‌آمیز به اهداف خود برسند. کشور در حال حاضر نیاز به یک دگرگونی ساختاری از طریق رفتار گروهی دارد. زمانی که نخبگان قوم، فراخوانی برای حضور در تظاهرات اعتراض‌آمیز علیه سیاست کشور داشته باشند، حتماً در آن شرکت می‌کنم. زمانی که متوجه شوم نیروهای دولت با استفاده از نیروی فیزیکی یا غیرفیزیکی خواسته خود را بر مردم شهرم تحمیل می‌کنند، حس انتقام‌گیری در من برانگیخته می‌شود. زمانی که فعالیت سیاسی مردم شهر من در مقایسه با دیگر اقوام محدود شود، خشم و نفرت وجود مرا فرا می‌گیرد. روایی، پایایی و تعداد گویه‌های احساس نابرابری اقتصادی، احساس نابرابری سیاسی و پتانسیل خشونت سیاسی در جدول شماره ۴ گزارش شده است.

جدول شماره ۴، روایی، پایایی و تعداد گویه‌ها

متغیرها	روایی	پایایی	تعداد
احساس نابرابری اقتصادی	محتوایی	۰/۹۰۷	۸
احساس نابرابری سیاسی	محتوایی	۰/۸۰۲	۱۰
پتانسیل خشونت سیاسی	محتوایی	۰/۸۲۸	۸

۴- تحلیل یافته‌ها

یافته‌های پژوهش

مطابق با نتایج توصیفی به دست آمده ۶۰ درصد جامعه مورد مطالعه، زن و ۴۰ درصد نمونه تحقیق را پاسخگویان مرد تشکیل داده است. کمترین سن پاسخگویان ۱۸ سال و بیشترین سن پاسخگویان برابر با ۴۵ سال است. بیش از ۶۵ درصد جامعه مورد مطالعه دارای سطح تحصیلی دیپلم و زیردیپلم می‌باشند؛ و تقریباً ۳۵ درصد دیگر دارای تحصیلات بالای دیپلم هستند. بیشترین فراوانی مربوط به تحصیلات عالی (تحصیلات بالای دیپلم) نیز مربوط به مقطع لیسانس با ۲۲ درصد فراوانی است. کمترین میزان درآمد پاسخگویان ۱ میلیون تومان و بیشترین میزان درآمد ۴۵ میلیون تومان است. میانگین درآمد پاسخگویان نیز تقریباً ۴ میلیون تومان است. ۳۲ درصد جامعه مورد مطالعه دارای خودروی شخصی‌اند و تقریباً ۶۸ درصد دیگر بدون خودرواند. ۶۶ درصد پاسخگویان دارای منزل شخصی و مابقی در منازل استیجاری ساکن بوده‌اند. بیش از ۷۰ درصد از حاشیه‌نشینان مورد مطالعه احساس می‌کنند که از لحاظ سیاسی و اقتصادی در وضعیت نابرابر قرار دارند و از مواهب اقتصادی و سیاسی نظام بی‌بهره‌اند. نزدیک به ۸۵ درصد جامعه مورد مطالعه پتانسیل خشونت سیاسی بالایی دارند و کمتر از یک درصد (۰/۶ درصد) پتانسیل خشونت سیاسی پایینی دارند. نزدیک به ۳۸ درصد جامعه مورد مطالعه هویت‌یابی ملی‌شان متوسط است. قریب به ۱۸ درصد

تبیین ارتباط بین فرهنگ حاشیه‌نشینان و احساس تعلق به هویت ملی (مورد مطالعه: حاشیه‌نشینان شهر زنجان)

هویت‌یابی ملی بالایی دارند و ۴۴ درصد نیز هویت‌یابی ملی‌شان پایین است. همچنین نزدیک به ۶۵ درصد جامعه مورد مطالعه هویت‌یابی قومی‌شان متوسط است و کمتر از ۵ درصد (۴/۸ درصد) هویت‌یابی قومی بالایی دارند.

آزمون فرضیه‌های پژوهش

با توجه به جدول شماره ۵ بین احساس نابرابری اقتصادی و هویت‌یابی قومی رابطه معناداری وجود دارد و هرچه میزان درک حاشیه‌نشینان از نابرابری اقتصادی افزایش یابد؛ میزان هویت‌یابی قومی آنان نیز افزایش می‌یابد. بین احساس نابرابری اقتصادی و هویت‌یابی ملی رابطه معنادار معکوس وجود دارد و هرچه میزان درک حاشیه‌نشینان از نابرابری اقتصادی افزایش یابد؛ از میزان تعلق به هویت ملی آنان کاسته می‌شود.

جدول شماره ۵. رابطه میان متغیرهای مستقل و وابسته پژوهش

متغیرهای پژوهش			
بین احساس هویت‌یابی ملی وجود ندارد. بین سیاسی و هویت-معنادار و دارد و هرچه حاشیه‌نشینان از	احساس نابرابری اقتصادی	هویت‌یابی قومی	Pearson ۰/۳۱۶ sig ۰/۰۰۰
	احساس نابرابری اقتصادی	هویت‌یابی ملی	Pearson -۰/۵۰۳ sig ۰/۰۰۰
	احساس نابرابری سیاسی	هویت‌یابی ملی	Pearson ۰/۰۷۱ sig ۰/۱۹۷
	احساس نابرابری سیاسی	هویت‌یابی قومی	Pearson -۰/۱۴۵ sig ۰/۰۰۸
	احساس نابرابری سیاسی و اقتصادی	پتانسیل خشونت سیاسی	Pearson ۰/۴۲۷ sig ۰/۰۰۰

افزایش یابد؛ میزان هویت‌یابی قومی آنان کاهش می‌یابد. بین احساس نابرابری سیاسی و پتانسیل خشونت سیاسی رابطه معناداری وجود دارد. بطوری که هرچه میزان درک حاشیه‌نشینان از نابرابری سیاسی و اقتصادی افزایش یابد؛ میزان پتانسیل خشونت سیاسی در آنان نیز افزایش می‌یابد.

جدول شماره ۶ رگرسیون چندگانه

هم خطی		Sig	T	Beta	B	مدل
Vif	Tolerance					
۱/۱۴	۰/۸۳۷	۰/۰۰۰	۵/۷۴	۰/۳۲۱	۰/۶۵۴	احساس نابرابری اقتصادی
۲/۵۶	۰/۳۸۹	۰/۵۱	-۰/۶۵	-۰/۰۵۵	-۰/۱۶۵	احساس نابرابری سیاسی
۲/۳۷	۰/۴۲۲	۰/۰۷	۱/۸۰	۰/۱۴۵	۰/۳۷۶	پتانسیل خشونت سیاسی
۱۳/۶۸	F	۰/۰۰۰	۰/۱۱۲	ضریب تعیین	۰/۳۳۴	ضریب همبستگی چندگانه
فاقد شاخص هم خطی		Sig	T	Beta	B	مدل
۱۱۰/۹۲	F	۰/۰۰۰	-۱۰/۵۳	-۰/۵۰۳	-۱/۲۹	احساس نابرابری اقتصادی
		۰/۰۰۰	۰/۲۵۳	ضریب تعیین	۰/۵۰۳	ضریب همبستگی چندگانه

با توجه به جدول شماره ۶ نتایج رگرسیون (به شیوه ورود گام به گام) نشان داد که چه در هویت ملی و چه در هویت قومی، عامل تاثیرگذار و مهم «احساس نابرابری اقتصادی» می‌باشد. در تبیین این یافته می‌توان گفت؛ توسعه یک جریانی است که با خود بهبود میزان تولید و درآمد را به همراه دارد. اگر این جریان بدرستی اتفاق نیفتد، موجب می‌شود مردم برخی از مناطق یک شهر؛ (در این تحقیق با اصلاح مردم حاشیه‌نشین شهر زنجان)؛ درک متفاوتی از برآوردهای اقتصادی و رفاه داشته باشند. مناطقی که فعالیت اقتصادی و افراد فعال در آن، به نسبت سایر نقاط کمتر باشد، به خودی خود موجب شکل‌گیری ادراک‌های متفاوتی

تبیین ارتباط بین فرهنگ حاشیه‌نشین و احساس تعلق به هویت ملی (مورد مطالعه: حاشیه‌نشینان شهر زنجان)

می‌گردد. این امر زمانی که تمرکز سرمایه منطقه‌ای نیز خارج از محدوده سکونت این افراد باشد، تشدید می‌شود. بطور کلی چرخه معیوب اقتصادی و توزیع توسعه نابرابر اقتصادی به عنوان عامل مهم در شکل‌گیری هویت افراد اعم از قومی و ملی تلقی می‌گردد.

۵- بحث و نتیجه‌گیری

اگر بر این نکته توافق کنیم که دنیای مدرن بر پایه هویت‌های ملی در مرزهای سیاسی دولت-ملت سامان یافته است، آنگاه وسواس گونه باید وحدت بر روی هویت‌های ملی درون مرزهای یک دولت ملت را پایید چرا که هرگونه خدشه‌ای بر آن می‌تواند دشواری‌های دهشتناک سیاسی و اجتماعی را ایجاد نماید. نوشتار حاضر با درک این نکته بر آن بوده است که هویت ملی و هویت قومی در درون یک جامعه حاشیه‌نشین را مورد بررسی قرار دهد. برای نیل به این امر نظریه مایکل هکتر به عنوان چارچوب نظری مورد استفاده قرار گرفته است. با توجه به مفروضات اصلی دیدگاه هکتر؛ ادراک حاشیه‌نشینان از نابرابری‌های اقتصادی و سیاسی می‌تواند بر هویت‌های افراد تاثیرگذار باشد. نتایج این تحقیق نشان داد که هر چه حاشیه‌نشینان ادراک بیشتری از نابرابری اقتصادی داشته باشند میزان بیشتری از هویت قومی را ابزار می‌کنند. این یافته براساس نظریه هکتر که خرده‌فرهنگ‌های هویتی را از درون مناسبات نابرابری‌های اقتصادی مرکز-پیرامون ادراک می‌کند مورد تایید قرار می‌گیرد. این امر بدین معناست که گروه‌هایی که در مناطق حاشیه شهری قرار می‌گیرند؛ به نسبت گروه‌هایی که در مرکز شهر قرار دارند از امکانات اقتصادی و رفاهی کمتری برخوردار هستند. این نکته حاکی از آن است که توسعه و پیشرفت شهری به طور ناموزون در یک منطقه توزیع می‌گردد و تمامی موردهای توسعه در مرکز قرار می‌گیرد. بنابراین دسترسی مردم حاشیه‌نشین به امکانات و رفاه اقتصادی کمتر خواهد بود. هکتر عنوان می‌کند که توزیع نابرابر منابع موجب شکل‌گیری خرده‌فرهنگ می‌گردد. در اینجا منظور از خرده‌فرهنگ، همان هویت قومی است که در صورت ناعدالتی در دسترسی به منابع، موجب تقویت آن می‌گردد. ارتباط میان درک از نابرابری اقتصادی و هویت قومی یک رابطه مستقیم و معنادار است. یعنی هرچه افراد حاشیه‌نشین نابرابری اقتصادی بیشتری درک کنند؛ میزان هویت قومی آنها بیشتر خواهد شد؛ بطوری که ارزش‌های قومی برجسته می‌گردد. در این صورت ارزش‌های قومی در ارجیت با اولویت‌های مرکز قرار خواهد گرفت. این امر در حالی است که ادراک حاشیه‌نشینان از نابرابری اقتصادی در برابر تعلق هویت ملی، یک رابطه منفی و معنادار است. همانطور که پیش‌تر گفته شد ادراک هرچه بیشتر نابرابری اقتصادی موجب برجسته تر شدن هویت قومی (خرده‌فرهنگ) در برابر هویت ملی (مرکز) می‌شود.

حاشیه‌نشینان با درک بیشتر نابرابری اقتصادی ارزش‌های قومی آنها برجسته می‌گردد و در مقابل از ارزش‌های هویت ملی آن‌ها کاسته می‌گردد. به اعتقاد هکتر توسعه ناموزون و در نتیجه توزیع نابرابر منابع موجب پیشرفت تعارضات قومی می‌گردد. هر چه گروه‌های حاشیه‌نشین دستیابی کمتر احساس کنند؛ منازعات بین گروه‌های حاشیه‌نشین و مرکز تشدید می‌شود. هکتر تاکید می‌کند همبستگی قومی ممکن است در این شرایط تقویت گردد و در تنازع با هویت ملی قرار گیرد. در نتیجه بطور کلی در تبیین این یافته می‌توان گفت؛ هرچه نابرابری اقتصادی بین مردم حاشیه‌نشین بیشتر باشد؛ احتمال همبستگی بیشتری بین جماعت کمتر پیشرفته وجود دارد. این روند موجب انباشت پتانسیل‌های خشونت‌زا و بالتبع آن ارتکاب عمل خشونت‌آمیز می‌شود. در این میان نابرابری اقتصادی و مهمتر از آن ادراک از نابرابری نقش اساسی دارد. توجه به این امر حائز اهمیت است که نتایج مقاله حاضر نشان می‌دهد که اگرچه ادراک از نابرابری اقتصادی می‌تواند میزان هویت ملی کمتری را در پی داشته باشید و اما ادراک از نابرابری سیاسی ارتباط معناداری با هویت ملی را نشان نمی‌دهد. این امر نشان‌دهنده اهمیت اقتصاد در مباحث هویت در جوامع امروزی است. همانطور که در دیدگاه هکتر مورد تاکید قرار گرفته است، امر بنیادین در تغییرات و تحولات فرهنگی و سیاسی در جوامع، «اقتصاد و سیاست‌های اقتصادی» است. بحث دیگری که در مقاله حاضر مورد بررسی قرار گرفته است؛ روابط بین تحصیلات با هویت ملی، قومی، پتانسل خشونت سیاسی، ادراک از نابرابری سیاسی و اقتصادی بوده است.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر فرم‌های رضایت نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی‌ها تکمیل شد.

حامی مالی

تبیین ارتباط بین فرهنگ حاشیه‌نشینی و احساس تعلق به هویت ملی (مورد مطالعه: حاشیه‌نشینان شهر زنجان)

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تامین شد.

مشارکت نویسندگان

مقاله محصول مشارکت مشترک نویسندگان است.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

منابع

- احمدی، حمید (۱۳۷۸). قومیت و قوم‌گرایی در ایران، افسانه و واقعیت. تهران: نشر نی.
- احمدی پور، زهرا (۱۳۷۴). حاشیه‌نشینی در بخش مرکزی کرج. مجله رشد آموزش جغرافیا، ۳۸.
- احمدی، نعمت؛ درازی، علی (۱۳۹۳). آذربایجان و هویت ملی. فصلنامه مطالعات ملی، ۱۵ (۱)، ۱۲۲-۱۴۷.
- اسماعیلی، رضا؛ امیدی، مهدی (۱۳۹۱). بررسی تجربه حاشیه‌نشینی از دیدگاه حاشیه‌نشینان: یک مطالعه پدیدارشناسانه. مطالعات جامعه-شناختی شهری، ۲ (۳)، ۱۷۹-۲۰۸.
- بهمنی، سجاد؛ همتی، رضا؛ ملتفت، حسین؛ اصغریزدی، جیران (۱۳۹۷). مرور نظام‌مند مطالعات انجام شده در زمینه‌ی حاشیه‌نشینی از سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۶. فصلنامه رفاه اجتماعی، ۱۸ (۷۱)، ۸۵-۱۳۳.
- بیرو، آلن (۱۳۹۰). فرهنگ علوم اجتماعی (ترجمه باقر ساروخانی). تهران: سازمان انتشارات کیهان.
- برتون، رولان (۱۳۹۴). قوم‌شناسی سیاسی. ترجمه ناصر فکوهی. تهران: نشر نی.
- پیران، پرویز (۱۳۸۰). تحلیل جامعه‌شناختی از مسکن شهری در ایران. نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، ۱، ۴۸-۸۳.
- ترکی، حسین (۱۳۹۹). بررسی عوامل سیاسی-اقتصادی موثر بر چالش‌های قومیتی (قوم‌گرد ایران). فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، ۱۶ (۵)، ۱-۲۰.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۵). تحلیل جامعه‌شناسی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه. فصلنامه مطالعات ملی، ۵، ۱۹۳-۲۲۸.
- چلیپی، مسعود (۱۳۷۵). جامعه‌شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی. تهران: نشر نی.
- رنجبر، مقصود (۱۳۸۴). معرفی و نقد کتاب: نظریه‌های ناسیونالیسم اثر اموت اوز کریملی. فصلنامه مطالعات ملی، ۶ (۴)، ۱۵۳-۱۵۶.
- ربانی، رسول؛ کلانتری، صمد؛ یآوری، نفیسه (۱۳۸۳). پدیده حاشیه‌نشینی و پیامدهای اجتماعی، فرهنگی آن (ارزان و دارک اصفهان). مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان، ۱۷ (۲)، ۱۱۹-۱۵۴.
- رهبان، حسین (۱۳۸۱). خودکاوی ملی در عصر جهانی‌شدن (مجموعه مقالات). تهران: قصیده سرا.
- زمریدیان، محمد جعفر؛ حاتمی‌نژاد، حسین (۱۳۸۱). اسکان غیر رسمی در مشهد. شهرداری‌ها، ۴ (۵۴).
- زیاری، کرامت‌الله (۱۳۸۳). مکتب‌ها، نظریه‌ها و مدل‌های برنامه و برنامه‌ریزی منطقه‌ای. ناشر: دانشگاه یزد.
- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس و حجازی، الهه (۱۳۹۷). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری. تهران: انتشارات آگاه.
- شیخی، محمد (۱۳۸۲). ساختار محله‌ای شهر در سرزمین‌های اسلامی. فصلنامه علوم اجتماعی، ۱۰ (۲۲)، ۳۹-۶۸.
- علیگو، محمود؛ موحد، مجید؛ حمیدی‌زاده، احسان (۱۳۸۸). مطالعه جامعه‌شناختی نسبت ابعاد چهارگانه هویت (مطالعه موردی دانش‌آموزان شهر سنندج). فصلنامه جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۴ (۲)، ۱۵۵-۱۷۳.
- عنایت حلیمه؛ یعقوبی دوست، محمود (۱۳۹۱). بررسی رابطه بین وضعیت محل مسکونی حاشیه‌نشینان با خشونت خانگی نسبت به فرزندان در شهر اهواز. مطالعات جامعه‌شناختی شهری (مطالعات شهری)، ۲ (۵)، ۱۷۱-۲۰۱.
- عاملی، زهرا (۱۳۹۹). بررسی عوامل اجتماعی موثر بر ادراک نابرابری در دو قوم ترک و کرد. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- عظیمی، غلامرضا؛ رسولی، محمدرضا (۱۳۸۹). مطالعه عرضی-ملی بررسی عوامل موثر بر نابرابری سیاسی (تاکید بر فرهنگ سیاسی). فصلنامه علوم اجتماعی، ۱۷ (۴۸)، ۲۲۳-۲۵۱.
- عابدین درکوش، سعید (۱۳۷۲). درآمدی به اقتصاد شهری. مرکز نشر دانشگاهی تهران.
- عنبرین، زینب (۱۳۸۸). بررسی رابطه استفاده از اینترنت و هویت فرهنگی جوانان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته جامعه‌شناسی، تهران: دانشگاه الزهراء.

تبیین ارتباط بین فرهنگ حاشیه‌نشینی و احساس تعلق به هویت ملی (مورد مطالعه: حاشیه‌نشینان شهر زنجان)

عبدی، عطاالله؛ کرمی، تاج‌الدین؛ مستجابی، حمید (۱۳۹۷). رابطه حاشیه‌نشینی با تهدیدات امنیت ملی: نقش واسطه‌ای حس تعلق مکانی (مطالعه موردی ماهدشت کرج). *پژوهش‌نامه نظم و امنیت/انتظامی*، ۱۱ (۳)، ۱۱۳-۱۳۳.

فیلر، جان (۱۳۸۶). *سرمایه اجتماعی*، ترجمه غلام‌رضا غفاری، تهران: انتشارات کویر، چاپ اول.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۷). *فراسوی چپ و راست*. ترجمه محسن ثلاثی، تهران: نشر ثالث.

محموداوغلی، رضا؛ اصغری نیاری، یعقوب (۱۳۹۶). بررسی عوامل موثر بر خشونت سیاسی مطالعه موردی جمعیت بلوچ شهر زاهدان. *فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست*، ۶ (۲۱)، ۷۳-۹۶.

معین‌فر، سجاد؛ محسنی، رضاعلی؛ محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۹۹). بررسی عوامل موثر بر خشونت سیاسی با تاکید بر شکاف قومی (مطالعه موردی: استان آذربایجان غربی). *مجله راهبردی مسائل اجتماعی ایران*، ۱۰ (۳۲)، ۱۱۹-۱۴۷.

مجتهدزاده، پیروز (۱۳۹۵). *جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی*. تهران: انتشارات سمت.

محبی، سیروس؛ رستمی، مسلم؛ کلانتری‌پور، سمیرا؛ سلطانی، اقبال (۱۳۹۷). بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر مشارکت سیاسی شهروندان در مناطق حاشیه‌نشین شهرها (نمونه مورد مطالعه: مناطق حاشیه‌نشین شهر کرمانشاه). *علوم اجتماعی*، ۱۰ (۳۴)، ۱۴۵-۱۷۲.

مهدوی، سید محمدصادق؛ توکلی قینانی، فرحناز (۱۳۸۸). هویت قومی ارامنه: مطالعه جامعه‌شناختی عوامل موثر در استمرار قومی ارامنه (مطالعه روی ارامنه تهران). *پژوهش‌های جامعه‌شناختی*، ۴ (۳)، ۷۱-۱۰۲.

محمدی، فاطمه؛ پوستین‌چی، زهره؛ متقی، ابراهیم (۱۳۸۸). بررسی رابطه تعارض‌های هویتی و زیست سیاسی زنان در ایران. *فصلنامه جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۵ (۱)، ۱۴۷-۱۷۰.

یوسفی، علی (۱۳۸۰). روابط بین قومی و تاثیر آن بر هویت ملی اقوام در ایران: تحلیلی ثانویه بر داده‌های یک پیمایش ملی. *فصلنامه مطالعات ملی*، ۲ (۴)، ۱۳-۴۲.

References

- Greenfeld, L. (1992). *Nationalism: Five roads to modernity*. Harvard University Press.
- Harrichand, J. J., & Chan, C. D. (2020). The Inextricable Relationship between Marginalization and Addiction: Bridging the Gap through Charting. In *Homework Assignments and Handouts for LGBTQ+ Clients* (pp. 472-480). Routledge.
- Koci, A., McFarlane, J. M., & Maddoux, J. A. (2019) The Relationship Between Marginalization and Mental Health Symptoms in Abused Women.
- Portnov B. A, Evyatar E.;(2004). "Interregional inequalities in Israel, 1946-1995: Divergence or Convergence"; *Social – Economic Planning Sciences*, ۳۸ (4).
- Thompson, A. (2001). National Identities and Human Agency. *The Sociological review*, 491.
- Wendt, Alexander (2015). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.